

EDYTA GŁOWACKA-SOBIECH

<https://orcid.org/0000-0003-3958-3859>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)

Adam Mickiewicz University in Poznań (Poland)

IWONA CHMURA-RUTKOWSKA

<https://orcid.org/0000-0002-9319-7767>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)

Adam Mickiewicz University in Poznań (Poland)

Naukowe „bojownice”¹. Pierwsze uczone i badaczki w Uniwersytecie Poznańskim²

„Współczesne państwa demokratyczne ...
stworzyły szkolnictwo powszechne dla wszystkich,
bez wyjątków i ograniczeń, otworzyły wszystkim szeroko
dostęp do wartości, jakie daje wiedza ...
Rzeczpospolite demokratyczne opierać się muszą na
oświeconem społeczeństwie, które o ich losach stanowi”³.

¹ Cecylia Walewska, *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, (Warszawa: „Kobieta Współczesna”, 1930).

² Projekt pt. *Mądrość, odwaga i entuzjazm. Pierwsze uczone Uniwersytetu Poznańskiego (1919–1939)* realizowany jest przez prof. UAM dr hab. Iwonę Chmurę-Rutkowską, prof. UAM dr hab. Edytę Głowacką-Sobiech, prof. UAM we współpracy z Kołem Naukowym Edukacji Równościowej „Emancypacja”, działającym przy Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Projekt finansowany w II edycji konkursu FUND_AKCJA Fundacji Uniwersytetu im. A. Mickiewicza oraz w ramach projektu „Gdy Nauka Jest Kobieta” UAM.

³ Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Helena Witkowska, *Obywatelstwo jako podstawa życia zbiorowego w odrodzonej Polsce*, (Poznań: Wojewódzki Instytut Wydawniczy, 1932), 22.

„Dzieje trudu naszych bojownic to rytm, siła, napięcie, żywioł pracy najbardziej uspołecznionej. Pracy jednostek, dla których sprawy ogólne pokrywały wszelkie ich cele i pragnienia osobiste”⁴.

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie problematyki emancypacji przez edukację na przykładzie badanych przez nas historii pierwszych naukowiec Uniwersytetu Poznańskiego. Celem prezentowanych badań jest odkrycie nieznanych biografii, udokumentowanie spuścizn i śladów oraz zachowanie pamięci o pierwszych badaczkach i uczonych okresu międzywojennego, które pracowały i współtworzyły Uniwersytet Poznański – na szerszym tle walki kobiet o równe prawa do edukacji. Celem jest także popularyzacja postaci i dorobku niezwykłych kobiet, bohaterek swoich czasów, pionierek, wierzących w emancypacyjną moc nauki, edukacji i rozumu, które wpływały krajobraz społeczny Poznania oraz na II Rzeczpospolitą.

Słowa kluczowe: emancypacja, edukacja, naukowczynie, równość płci, prawa kobiet

“SHEFIGHTERS” IN SCIENCE” FIRST FEMALE SCHOLARS AND RESEARCHERS AT THE UNIVERSITY OF POZNAN

Abstract

The purpose of this article is to present the issue of emancipation through education on the example of the stories of the first female scholars of the University of Poznan that we have studied. The aim of the presented research is to discover unknown biographies, document legacies and traces, and preserve the memory of the first female researchers and scholars of the interwar period who worked and co-founded the University of Poznan – against the broader background of women’s struggle for equal rights to education. The goal is also to popularize the figures and achievements of extraordinary women, heroines of their time, pioneers, believers in the emancipatory power of science, education and reason, who influenced the social landscape of Poznan and the Second Republic.

⁴ Cecylia Walewska, *W walce o równe prawa*, 2.

Keywords: emancipation, equal rights, education, women scientists, gender equality, women's rights

Zamiast wstępu: dlaczego metafora „boju” w tekście o historii prawa do edukacji i nauki? Ramy teoretyczne artykułu

Dla większości ludzi metafora jest jedynie środkiem wyobraźni autora(-ki) lub zwykłą ozdobą retoryczną. Co więcej, powszechnie uważa się metaforę za właściwość językową jedynie, związaną ze słowami, a nie z myślami czy działaniem⁵. Istotą metafory jest „rozumienie i doświadczanie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej rzeczy”⁶. I to jest idea, jaka przyświecała nam przy zastosowaniu w tytule słowa „bojownice”.

Bohaterki tego artykułu nie prowadziły walk fizycznych, odbywały jednak bitwy na słowa, wartości, przekonania, stąd argument wojny jako użyta przez nas metafora, która kształtuje nasze (i ich – naukowczyń) działanie towarzyszące sporom. Naukowczynie „broniły” swoich poglądów, „atakowały” wszystkie słabe punkty systemu patriarchalnego w akademii, „zburzyły” mit, że nauka jest tylko dla mężczyzn, „strzelały” trafnością swoich naukowych dociekań, użyły „strategii” działania, a nie tylko mówienia, „wygrały” realizację swoich ambicji i marzeń. Termin „bojownice” w odniesieniu do poznańskich naukowczyń jest zatem celowy i trafny.

Podstawowymi ideami, które budują ramę naszych rozważań, są emancypacja i edukacja. Kobiety walczące o emancypację od wieków prowadziły i nadal prowadzą „bój” o pełne prawa i realny dostęp dziewcząt i kobiet do wszystkich szczebli edukacji oraz zrównania praw i możliwości rozwoju w obszarze nauki i sztuki. To jeden z kluczowych punktów wszelkich projektów emancypacyjnych na całym świecie⁷.

Wykluczanie kobiet z formalnej edukacji oraz świata akademickiego było częścią szerszego problemu traktowania kobiet jako „gorszych innych” we wszystkich obszarach życia⁸. Było tak

⁵ George Lakoff, Mark Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przeł. Tomasz P. Krzeszowski, (Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2010), 29.

⁶ Ibidem, s. 31.

⁷ Aneta Górnicka-Boratyńska, *Stańmy się sobą. Cztery projekty emancypacji (1863–1939)*, (Izabelin: Świat Literacki, 2001).

⁸ Simone de Beauvoir, *Druga płeć*, przeł. Gabriela Mycielska i Maria Leśniewska, (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2009).

znormalizowane, że dla mężczyzn tworzących naukę – niewidoczne⁹. Jak pisze Martha C. Nussbaum: „Nieobecności kobiet w akademii towarzyszyło karygodne lekceważenie badania sposobów życia tych osób, które były wykluczone z akademickiego świata. Luki wiedzy i rozumienia wywarły piętno zarówno na nauczaniu, jak i prowadzeniu badań nad połową ludności świata”¹⁰. I dalej:

Objęcie problemów kobiet milczeniem w świecie akademickim nie miało neutralnego charakteru. Taka sytuacja jest, i była, wspierana wykluczaniem kobiet z kręgu akademickich godności. Uznanie ich za osoby niewarte poznawania było sposobem odmawiania szacunku ich życiu. Odmowa ta szła w parze z odmową akademickiego zatrudnienia. Co gorsza, milczeniem objęte było także zło wyrządzane kobietom na całym świecie¹¹.

Szeroko rozumiana emancypacja to proces, na który składa się świadomy wysiłek człowieka w kierunku rozpoznawania własnych ograniczeń i źródeł opresji oraz podejmowanie działań w kierunku uwolnienia się od ograniczeń, osiągania praw i wolności oraz odpowiedzialne korzystanie z nich. Jak pisze Maria Czerepaniak-Walczak: „Emancypacja jest procesem świadomego odrzucania stereotypów i mitów, pokonywania utrudnień wywołanych aktywnością ludzką i siłami natury”¹². Ma ona wymiar indywidualny i zbiorowy. Te dwa wymiary są rozłączne – emancypowanie się grup czy wspólnot społecznych nie oznacza z automatu emancypacji jednostek należących do tych zbiorowości. Ruch na rzecz praw kobiet nie obejmował wszystkich. Zmiana dokonywała się przede wszystkim dzięki tym kobietom, które wysoko ceniły wolności i pełnię praw oraz, odważnie łamiąc schematy, podejmowały i realizowały działania w tym kierunku.

Relacje edukacji i emancypacji nie są oczywiste i jednoznaczne. Edukację można rozumieć w sposób tradycyjny, jako celowe wdrażanie ludzi do odtwarzania wzorców myślenia i działania uznanych za właściwe w danym społeczeństwie, lub w sposób nowocze-

⁹ Iwona Dadej, *Habilitacja – bariera czy kariera? Porządek płci w polskiej kulturze akademickiej pierwszej połowy XX wieku*, (Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2022).

¹⁰ Martha Craven Nussbaum, *W trosce o człowieczeństwo. Klasyczna obrona reformy kształcenia ogólnego*, przeł. Astrid Męczkowska, (Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008), 205.

¹¹ Ibidem, 206.

¹² Maria Czerepaniak-Walczak, *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*, (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006), 33.

sny, który jest nam bliski – jako ogół czynności, wpływów i procesów sprzyjających rozwojowi człowieka w takim kierunku, aby był zdolny do samorealizacji i działań ponadosobistych oraz stał się świadomym i twórczym członkiem(-nią) wspólnoty. Edukacja jest zatem potencjalnie skutecznym narzędziem realizacji emancypacyjnych dążeń, ale była i może być (czego uczy historia) także narzędziem społecznej selekcji, konserwowania zastanego porządku społecznego, a także reprodukcji nierówności i opresji, np. poprzez transmitowanie stereotypów i uprzedzeń, czy wykluczanie różnych grup i społeczności¹³. Dlatego relację edukacji i emancypacji należy analizować w konkretnych kontekstach społeczno-kulturowych i historycznych. Zakładamy zatem, że emancypacja kobiet poprzez edukację i ich wejście w formalny świat nauki i do akademii warunkowana była przez wzajemny wpływ czynników usytuowanych, zarówno w samych jednostkach, w środowisku rodzinnym, szerszym otoczeniu społecznym, w różnych instytucjach, jak i szerzej – w kontekście historycznym, społeczno-kulturowym i cywilizacyjnym, a także był splotem zdarzeń będących zbiegiem okoliczności. Stąd w naszych badaniach, konkretne biografie pionierek, które związane były z Uniwersytetem Poznańskim w początkach jego powstania, analizujemy z uwzględnieniem ich pochodzenia społecznego i sytuacji osobistej na tle ówczesnych wydarzeń, szerszych przemian cywilizacyjnych i mentalnych oraz emancypacyjnych ruchów społecznych.

Problematyka emancypacyjnej funkcji edukacji na przykładzie biografii i historii pierwszych naukowczyń pracujących i działających na Uniwersytecie Poznańskim nie była dotąd badana i podejmowana całościowo. Istnieją częściowe prace dotyczące biografii poszczególnych postaci oraz edukacji żeńskiej, zwykle jednak są to opracowania faktograficzne i przyczynkarskie. Prowadzone przez nas badania w ramach projektu *Mądrość, odwaga i entuzjazm. Pierwsze uczone Uniwersytetu Poznańskiego (1919–1939)*, mające na celu znalezienie śladów i materiałów, zbadanie biografii, udokumentowanie spuścizny, rewizja istniejących narracji, rekonstrukcja i wyjaśnienie wydarzeń oraz zachowanie pamięci o pierwszych naukowczyniach okresu międzywojennego, które współtworzyły Uniwersytet Poznański, są próbą wypełnienia białych plam

¹³ Pierre Bourdieu, Jean-Claude Passeron, *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. Elżbieta Neyman, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990); Pierre Bourdieu, *Męska dominacja*, przeł. Lucyna Kopciwicz, (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2004).

w historii edukacji i nauki. Zależy nam na stworzeniu zarówno portretów indywidualnych, jak i obrazu, na którym główną zbiorową „bohaterką” są pierwsze pokolenia kobiet pracujących naukowo na uczelni wyższej w Poznaniu. Zarówno ich droga do uniwersytetu, jak i praca naukowa jest równocześnie historią edukacji, historią emancypacji kobiet i historią *gender*.

Celem poznawczym naszych badań, z których ustalenia przywołujemy w niniejszym artykule, jest rekonstrukcja kobiecych karier edukacyjnych i naukowych pierwszych badaczek i uczonych okresu międzywojennego, które pracowały i współtworzyły Uniwersytet Poznański – w szerokim kontekście historycznym oraz społeczno-kulturowym. W wymiarze edukacyjnym i społecznym celem projektu jest upowszechnienie dziedzictwa poznańskich naukowiec, popularyzacja postaci oraz przywrócenie ich obecności w historycznej mapie i narracji o dzisiejszym Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Postawiłyśmy sobie wiele pytań, na które w czasie wciąż trwających badań archiwalnych szukamy odpowiedzi: Kim były pierwsze naukowczynie UP w okresie międzywojennym? Jak przebiegała ich biografia edukacyjna, naukowa i zawodowa? Z jakiego powodu / dlaczego wybrały/znalazły się na UP? W jakich warunkach, w jaki sposób i ile czasu trwało zdobywanie kolejnych stopni / tytułów naukowych? Jaka była ich sytuacja rodzinna i prywatna? Jakie kluczowe czynniki (osobowościowe, rodzinne, statusowe, społeczno-kulturowe, sytuacyjne) zadecydowały o osiągnięciu naukowej samodzielności? Z jakimi trudnościami, barierami mierzyły się na naukowej drodze? Co sprzyjało rozwojowi naukowemu? Jaka rolę odgrywały czynniki rodzinne/prywatne w odniesieniu do ich biografii naukowej? Jak przedstawiały się różnice płciowe w uniwersyteckiej hierarchii (na szczeblach kariery naukowej i organizacyjnej) oraz w uprawianych dziedzinach naukowych? Czy można mówić o specyfice ich sytuacji (na tle karier męskich, naukowców z pozostałych ziem polskich)? Równie ważne są pytania dotyczące kontekstu historycznego i społeczno-kulturowego: Jaki był kontekst powstania UP? Czy była to uczelnia wyjątkowa? Jaki był kontekst w związku z edukacją dziewcząt w zaborze pruskim i dostępem do matury oraz szkolnictwa wyższego? Jaki był kontekst społeczno-kulturowy w odniesieniu do równości płci? Dlaczego tak niewiele kobiet naukowców odnotowano w historii UP w okresie międzywojennym?

Nasze badania miały przede wszystkim charakter źródłowy (patrz: bibliografia). Studiowałyśmy także teksty pochodzące z ba-

danej epoki oraz współczesne opracowania. Zdajemy sobie sprawę, że aby poznać oraz opisać codzienność, wyzwania, losy i dziedzictwo kobiet w oświacie i akademii, potrzebujemy zmiany paradygmatu badania oraz pisania historii edukacyjnej i naukowej aktywności człowieka, uwzględniającego krytyczną analizę struktur i mechanizmów władzy (także symbolicznej), dekonstrukcję zastanych narracji, demaskowanie błędnych zakorzenionych nawyków i schematów myślenia o przeszłości, a także stereotypów i uprzedzeń związanych z płcią u osób zajmujących się wytwarzaniem wiedzy. Potrzebujemy też zastosowania nowych metod oraz narzędzi badawczych, stąd interdyscyplinarny charakter naszego projektu i nieschematyczne podejście do rozproszonych i trudno dostępnych źródeł¹⁴.

Przez pojęcie naukowczyń rozumieć należy te kobiety, które w badanym przez nas okresie ukończyły studia wyższe, uzyskały dyplomy doktorskie, pracowały w UP (nie zawsze na etatach płatnych, czasami były to tzw. docentury prywatne, ale także asystentury i inne stanowiska pomocnicze) oraz niezależnie od swojego uczelnianego statusu, prowadziły badania naukowe, które finalizowane były habilitacjami (w wielu przypadkach dopiero po II wojnie światowej) oraz uzyskaniem *veniam docendi*, czyli prawa wykładania na Uniwersytecie¹⁵.

Sytuacja edukacyjna kobiet na ziemiach polskich w XIX w.

Wiek XIX to okres, w którym z jednej strony rosła świadomość braku praw i udziału kobiet we władzy, a z drugiej pojawiły się zorganizowane ruchy na rzecz ich udziału w życiu społecznym jako jego pełnoprawnych uczestniczek decydujących nie tylko o losie własnym, ale także o losie wspólnoty. Polskie uczelnie po latach oporu wobec emancypacyjnych żądań organizacji kobiecych oraz ich sojuszniczek i sojuszników powoli zaczęły otwierać się na kobiety. Dążenia i działania emancypacyjne Polek w kierunku zrównania praw kobiet i mężczyzn w dostępie do szkolnictwa oraz uprawiania

¹⁴ Jan Pomorski, *Paradygmatyczna struktura historiografii*, w: Ewa Domańska, Jan Pomorski (red.), *Wprowadzenie do metodologii historii*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022), 198–217; Ewa Domańska, *Zwroty badawcze w historii i w innych naukach humanistycznych*, w: ibidem, 218–235; Maria Solarska, *Krytyczny wymiar poznania historycznego*, w: ibidem, 390–397.

¹⁵ Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej* z 1920 r. Nr 72, poz. 494.

nauki uruchomiły zmiany społecznej pozycji kobiet we wszystkich sferach życia.

Zofia Sokół wyróżniła trzy okresy walki Polek o prawo do nauki i wykształcenia. Pierwszy przypada na lata 1860–1890 i jest okresem budowania samoświadomości kobiet w zakresie krzywdzących uprzedzeń, ograniczającego rozwój wychowania, dyskryminujących praw oraz niesprawiedliwych praktyk społecznych. I równocześnie był to czas podejmowania polemiki z patriarchalną narracją przeciwko kształceniu się dziewcząt i kobiet. Drugi okres, od 1890 do 1894, to czas pracy na rzecz zmiany mentalnej całego społeczeństwa poprzez aktywność intelektualną, propagowanie idei równouprawnienia w literaturze i debacie publicznej, także dyskusji o wychowaniu dziewcząt na łamach czasopism pedagogicznych i prasy opiniotwórczej oraz działalność społeczną. Trzeci okres, od 1894 do 1897, to czas zaangażowania w sferę publiczną oraz politycznych działań emancypacyjnych w kierunku zrównania praw i szans we wszystkich obszarach życia z naciskiem na kluczową kwestię dostępu do edukacji i nauki oraz praw obywatelskich¹⁶.

Jak pisze natomiast Andrzej Szwarc, od połowy XIX w. coraz częstsze były głosy wskazujące na „upośledzenie prawne” kobiet, skutkujące ich pełnym uzależnieniem od mężczyzn, dyskryminację ekonomiczną związaną z niedopuszczaniem ich do wielu zawodów i do stanowisk. W tym kontekście wskazywano na ograniczenie możliwości kształcenia, wreszcie na brak praw politycznych¹⁷. W modernizującej się gospodarce rynkowej od dawna wykorzystywano tanią pracę robotnic, ale już powoli zaczynało się widywać kobiety na niższych stanowiskach urzędniczych czy na pocztach. Zmieniał się stosunek do pracy kobiet w społeczeństwie, a u wielu dziewcząt z warstw zamożniejszych i o wyższym kapitale kulturowym rodziła się chęć i aspiracje do rozwoju intelektualnego. Stąd żądania dopuszczenia kobiet do studiów wyższych...

W Europie Środkowej i Wschodniej, w tym na ziemiach polskich, powstawały osobne prywatne uczelnie, które były tylko namiastką wyższych uczelni, np. Wyższe Kursy dla Kobiet założone w 1868 r. w Krakowie przez lekarza, przyrodnika i społecznika Adriaana Baranieckiego (1828–1891). Kursy, lekceważąco zwane Ba-

¹⁶ Zofia Sokół, „Walka kobiet o wstęp na uniwersytety w Polsce”, *Pełnym Głosem*, nr 3, 1995, 81.

¹⁷ Andrzej Szwarc, „Kobiety na uniwersytety! Niestety wcale nie było to takie proste”, *Uniwersytety. 700 lat sporów. Niezbędnik Inteligenta. Wydanie Specjalne Polityki*, nr 4, 2014, 60–63.

raneum, dzieliły się na pięć wydziałów: historyczno-literacki, przyrodniczy, sztuk pięknych, nauk handlowych i gospodarczy; później ich liczbę zmniejszono do trzech. Liczba słuchaczek dochodziła do 200 rocznie. Obok profesorów UJ i innych męskich uczelni wykładali tutaj również wybitniejsi nauczyciele szkół średnich. Nauka trwała zaledwie rok, a od 1891 r. dwa lata. Dyplom nie upoważniał jednak do podjęcia pracy na stanowiskach wymagających wyższego wykształcenia¹⁸.

W Warszawie doby rusyfikacji odpowiednikiem żeńskich kursów był tajny Uniwersytet Latający. W latach 1885–1905 przeszło przezeń kilka tysięcy słuchaczek, które w prywatnych mieszkaniach uczestniczyły w wykładach uczonych pozbawionych prawa nauczania po polsku. Jak wynika z badań, niemal wszystkie kobiety z Królestwa Polskiego, które przed 1905 r. zdobyły dyplomy zagranicznych uniwersytetów, głównie szwajcarskich, francuskich oraz galicyjskich, studiowały wcześniej w Uniwersytecie Latającym, m.in.: Maria Skłodowska, Helena i Jadwiga Sikorskie, Amelia Hertz, Zofia Daszyńska-Golińska i Maria Dydyńska. Uniwersytet Latający wykształcił wiele badaczek oraz działaczek społecznych i oświatowych¹⁹.

Równolegle podejmowano starania o dopuszczenie kobiet do prawdziwych uniwersytetów. W latach 60. XIX w. kobiety na studia zaczęła przyjmować Sorbona w Paryżu oraz uniwersytet w Zurychu i inne uczelnie szwajcarskie, które w największym stopniu sprzyjały studentkom. Dużą część pierwszych roczników tamtejszych studentek stanowiły cudzoziemki, m.in. Polki i Żydówki z różnych zaborów. Polki przede wszystkim decydowały się na studiowanie medycyny i nauk przyrodniczych, drugie miejsce zajmowała historia i nauki społeczno-ekonomiczne²⁰. Skalę liczbową kobiecej migracji akademickiej w latach 1870–1914 przedwojenny historyk Jan Hulewicz oszacował na ok. 3000 immatrykulantek²¹. Studia zagraniczne były kosztowne, a ich podjęcie w wielu przypadkach wymagało wsparcia i determinacji. Jak zauważyła historyczka Iwona Dadej, owa „migracja akademicka” „studentek – pionierek”

¹⁸ Janina Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972).

¹⁹ J. Mackiewicz-Wojciechowska, *Uniwersytet „Latający”. Karta z dziejów tajnej pracy oświatowej*, (Warszawa: Odbitka z wydawnictwa „Zagadnienia Pracy Kulturalnej”, 1933).

²⁰ Jan Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939).

²¹ Ibidem.

z ziem polskich to swoisty fenomen, który wciąż czeka na dokładne i interdyscyplinarne badania²².

W latach 80. XIX w. studiujące kobiety przestawały powoli być sensacją, co wpłynęło na zintensyfikowanie postulatów emancypacji kobiet w edukacji i nauce. W latach 90. XIX w. galicyjski i warszawski ruch kobiecy prowadził bardzo silną kampanię na rzecz otwarcia kobietom galicyjskich uniwersytetów, a przede wszystkim rozpoczęcia prac nad powołaniem do życia gimnazjum (z obowiązkową maturą) dla dziewcząt, będącym przygotowaniem do studiów uniwersyteckich. Gimnazja żeńskie nie kończyły się egzaminem dojrzałości. Również seminaria nauczycielskie nie umożliwiały zdobycia koniecznego dokumentu. Wielkopolanki dopiero w 1908 r. uzyskały możliwość zdawania matury w szkole im. Ludwika w Poznaniu (później: Państwowej Uczelni Żeńskiej im. Dąbrówki).

Wejście kobiet w mury akademii było także zakwestionowaniem i rodzajem sprzeciwu wobec obowiązującej i bardzo ubogiej oferty edukacyjnej dla kobiet w zakresie kształcenia średniego. Większość z nich nie miała matury, bo nie mogła mieć z powodu nieistnienia szkół mogących ją dawać kobietom. Z tego powodu funkcjonowała w UJ od 1894 r., poza kategoriami studiowania w trybie zwyczajnym i nadzwyczajnym, kategoria „hospitantek”. Nie ma formy męskiej dla tego określenia, bo taki tryb dla mężczyzn nie istniał! Hospitantki, czyli goście, były to kobiety, które nie miały odpowiedniego przygotowania w zakresie szkoły średniej. Ich edukacja średnia była „cerowana” różnego rodzaju kursami uzupełniającymi, pensjami żeńskimi, seminariami nauczycielskimi oraz edukacją prywatną. Hospitantki musiały początkowo prosić każdego z profesorów o zgodę na uczestniczenie w jego wykładach, ale nie miały już prawa zdawać kolokwium²³.

Nadal bowiem powszechnie pokutowało myślenie mizoginiistyczne, a także wyimaginowane obawy o przyszłość rodziny, ba, całego narodu wręcz! Wykazywano także fałszywą troskę o same kobiety – by zbytnio nie „zmężniały” w wyniku edukacji.

²² Edyta Głowacka-Sobiech, Iwona Chmura-Rutkowska, „Kwestia praw i edukacji kobiet w tekstach Jana Hulewicz”, *Roczniki Pedagogiczne*, t. 14(50), nr 1, 2022, 41–56; Iwona Dadej, *Habilitacja – bariera czy kariera?*

²³ Urszula Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939*, (Kraków: Wydawnictwo Secesja, 1994), 24; Romana Pachucka, *Pamiętniki 1886–1914*, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958).

Emancypację kobiet opisywano bowiem w kategoriach niszczyielskiej siły, która zagraża przetrwaniu społeczeństwa polskiego: „Emancypacja jest większą klęską dla narodu, aniżeli rozbiór Polski, gdyż pociągnie za sobą ogólną deprawację tak kobiet, jak i mężczyzn, upadek rodziny, upodlenie społeczeństwa, a w konsekwencji – zanik narodu”²⁴. Kobietom odmawiano nie tylko praw, ale i cech umożliwiających prowadzenie badań i intelektualnej aktywności. Z perspektywy kobiet – odwrotnie – to właśnie dążenie do edukacji, rozwój intelektualny były właśnie wyrazem troski o losy ojczyzny, przejawem patriotyzmu, by budować światło i sprawiedliwe społeczeństwo.

Edukacja i studia kobiet zyskiwały jednak z czasem także zwolenników. W Krakowie należeli do nich lekarz Odo Bujwid i przyrodnik Napoleon Cybulski, we Lwowie filozof Kazimierz Twardowski czy geograf i botanik Antoni Rehman²⁵. Proces emancypacji w edukacji i poprzez edukację nabierał rozpędu. Zapadały decyzje kolejnych rządów europejskich o otwarciu podwojów instytucji naukowych. W Austrii nastąpiło to w 1897 r. i umożliwiło Polkom studia w Uniwersytecie Lwowskim i Uniwersytecie Jagiellońskim (do 1939 r. kobiety stanowiły w UJ już jedną trzecią osób tam studiujących)²⁶. Podobne dane można zauważyć także w innych uniwersytetach polskich okresu międzywojennego: w Warszawie, Wilnie, we Lwowie oraz w powstałym w 1919 r. Uniwersytecie Poznańskim²⁷.

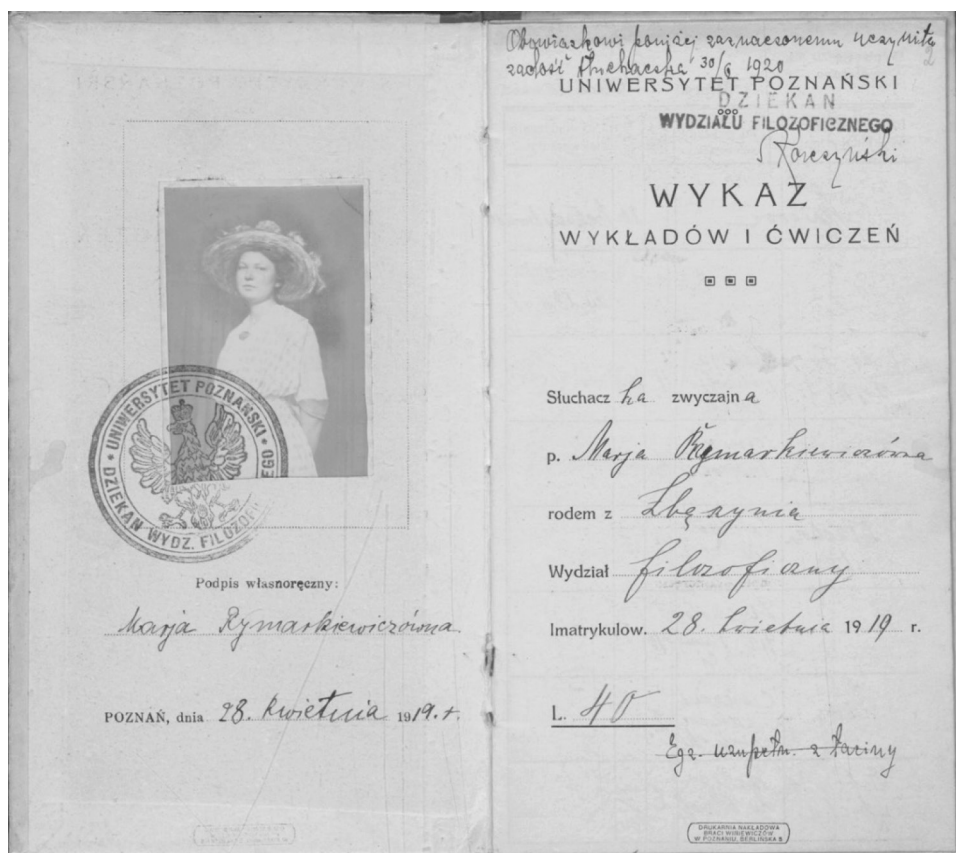
W 1918 r. Polska odzyskała niepodległość. Odrodzone państwo stawiało na nowoczesność. Kobiety zdobyły prawa wyborcze, zarówno do głosowania, jak i kandydowania w wyborach do Sejmu. Umożliwiono im również naukę na wszystkich poziomach kształcenia. Nowo powstała poznańska uczelnia musiała pozyskać odpowiednie kadry i szybko wypracować sobie uznanie w środowisku naukowym. Sytuacja ta stała się okazją do zatrudnienia kobiet z zagranicznymi dyplomami. Uniwersytet Poznański od początku istnienia przyjmował studentki, a więc po kilku latach pojawiło się pokolenie absolwentek, które kontynuowały karierę naukową.

²⁴ Franciszek Kapłański, *Przeciw emancypacji kobiet, czyli supremacja kobiet nad mężczyznami*, cyt. za: Zofia Sokół, „Walka kobiet”, 85.

²⁵ Maciej Duda, *Emancypanci i emancypatorzy. Mężczyźni wspierający emancypację Polek w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017); idem, *Głosy sojuszników spraw kobiet. Pisma mężczyzn wspierających emancypację Polek w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020).

²⁶ Za: Urszula Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 36–37.

²⁷ Ibidem, 40.

1. Indeks Marii Rymankiewiczówny

Źródło: Oddział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu.

Ten wzrost pokazuje, jak bardzo pozytywną i ważną pracę wykonało pierwsze pokolenie polskich badaczek, które w dużej mierze, z racji rzeczywistości historycznej (rozbiory), jak i obostrzeń społeczno-kulturowych, zmuszone były do emigracji po wiedzę i wykształcenie. Cezaria Anna Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa, Łucja Charewiczowa, Zofia Daszyńska-Golińska, Bronisława Dłuska, z domu Skłodowska, Maria Antonina Czaplicka, Helena Willman-Grabowska, Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Alicja Dorabalska, Helena Gajewska, Anna Gruszecka, Józefa Joiteyko, Zofia Kozłowska-Budkowa, Józefa Krzyżanowska-Kodisowa, Maria Niedźwiecka-Ossowska, Helena Polackówna, Maria Polacz-

kówna, Michalina Stefanowska, Anna Tomaszewicz-Dobrska – one wszystkie kiedyś i gdzieś były imigrantkami. Z tą „obcością” również musiały się zmierzyć.

Czasy, w których dziewczęta i kobiety walczyły i rozwijały swoją edukację akademicką i karierę naukową, to był moment przełomowy, w którym doszło do wyczekiwanej realizacji wielu wcześniejszych postulatów dotyczących emancypacji kobiet, czas triumfu aktywistek i organizacji walczących o polityczne równouprawnienie płci oraz rozkwitu kobiecej działalności obywatelskiej i społecznej. Ale to był też trudny przełomowy okres renegocjacji starego kontraktu płci²⁸.

W latach 30. na uczelniach wyższych kobiety stanowiły jedynie 3% kadry zatrudnionej na stanowiskach profesora i wykładowcy oraz kilkanaście procent ogółu pracowników naukowych²⁹. Pomimo braku barier formalno-prawnych, z powodów obyczajowych oraz licznych stereotypów i uprzedzeń kobiety nadal nie były dopuszczane do wielu zawodów oraz elitarnych środowisk intelektualnych³⁰.

Uczone poznańskie

Pierwsze poznańskie naukowczynie przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości studiowały często za granicą i równie często tam podejmowały pracę naukową. Zwykle było to wynikiem nie włas-

²⁸ Justyna Budzińska-Tylicka (red.), *Pamiętnik Zjazdu Kobiet Polskich w Warszawie w roku 1917*, (Warszawa: Składnica Główna, 1918); Aneta Górnicka-Boratyńska, „Wstęp”, w: eadem (red.), *Chcemy całego życia. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*, (Warszawa: Wyd. Res Publica, 1999), 15–30; Dobrochna Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2001); Sławomira Walczewska, *Damy, rycerze i feministki. Kobięcy dyskurs emancypacyjny w Polsce*, (Kraków: Wydawnictwo eFKa, 2000); Monika Abram, „Aktywizacja polityczna kobiet polskich na przełomie XIX i XX wieku”, w: Elżbieta Pakszys, Włodzimierz Heller (red.), *Publiczna przestrzeń kobiet. Obrazy dawne i nowe*, (Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999), 79–98.

²⁹ Janusz Żarnowski, *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–39*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964), 246.

³⁰ Tadeusz Bartnicki, Tadeusz Czajkowski, *Struktura zatrudnienia i zarobki pracowników umysłowych*, (Warszawa: Instytut Spraw Społecznych, 1936), tab. IIIa i IIIb, cyt. za: Regina Renz, „Praca zawodowa i pozycja społeczna kobiety w środowisku inteligencji prowincjonalnej w latach międzywojennych (na przykładzie Kielecczyzny)”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i praca*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000), 282.

nych wyborów (choć nie można także i tego wykluczyć), ale przede wszystkim jedyną, i kosztowną zarazem, szansą na zdobycie wyższego wykształcenia. Żaden z zaborów nie gwarantował im bowiem pełnego i równego prawa do studiowania. Stąd prawdopodobnie tych kobiet nie było tak dużo, tym bardziej, że migracja edukacyjna rozpoczynała się już na poziomie szkoły średniej. Pionierkami tych naukowych peregrynacji były przysze badaczki, związane z Uniwersytetem Poznańskim, jak: Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Helena Gajewska, Michalina Stefanowska, Anna Gruszecka czy Zofia Małaczyńska-Suchcitzowa.

Ta pierwsza tak to wspominała po latach:

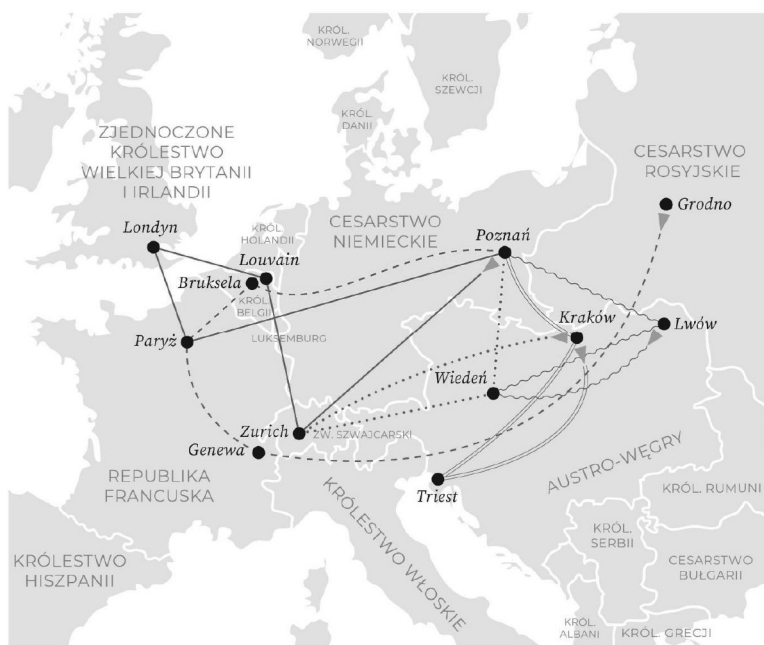
Rozpoczął się wiek XX. Kraj nasz jak cały cywilizowany świat przeżywał zmiany stosunków społecznych ... Nie wystarczyło mi przeżywanie tego po literacku. Czułam bezwzględnie potrzebę zdobycia wiedzy naukowej, aby należycie tę rzeczywistość pojmować i wykorzystywać twórczo. Zdecydowałam się zgłosić na uniwersytet w Zurichu, gdzie przyjmowano cudzoziemców, zarówno mężczyzn, jak i kobiety, czego gdzie indziej prócz Szwajcarii jeszcze nie było³¹.

Decyzja o zagranicznych studiach miała jednak również, jak zauważa Anna Żarnowska, emancypacyjny charakter:

podjęcie studiów, szczególnie za granicą dawało szansę względnego usamodzielnienia się, było często jedyną drogą wymknienia się spod surowej kontroli rodziny i zdobycia względnie równouprawnionej pozycji z braćmi. ... rozbudzanie się aspiracji kształceniowych dziewcząt szło w parze z ich dążeniami do emancypowania się spod zależności od patriarchalnej rodziny³².

³¹ Archiwum PAN, Oddział w Poznaniu, Spuścizna L. Dobrzyńskiej-Rybickiej, P. III-1.

³² Anna Żarnowska, „Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX wieku”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i praca*, 38.

LEGENDA:

- Ludwika Dobrzyńska-Rybicka
- - - Michalina Stefanowska
- Anna Gruszecka
- ~~~~~ Zofia Małaczyńska-Suchcitzowa
- ==== Helena Gajewska
- ▲ szkoła / school
- studia / study
- ▨ praca naukowa / work as academic researcher

2. Graficzne przedstawienie migracji edukacyjnych Ludwiki Dobrzyńskiej-Rybickiej, Heleny Gajewskiej, Michaliny Stefanowskiej, Anny Gruszeckiej i Zofii Małaczyńskiej-Suchcitzowej

Źródło: Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, grafika Iga Kuchar-ska, *Naukowczynie. Pierwsze poznańskie kariery naukowe. Wystawa*, Poznańskie Centrum Dziedzictwa, Galeria Śluza, Poznań 2021/2022.

Zagraniczne studia i doświadczenie samodzielności i wolności zmieniały wszystko, a powrót do patriarchalnej rodziny był dla większości z nich nie do zaakceptowania, co widać wyraźnie w biografiach. Z czasem stopień doktora, częstokroć z licznymi obwarowaniami dotyczącymi wykonywania zawodu, uzyskiwała systematycznie rosnąca liczba kobiet³³, jednak habilitacja była wciąż postrzegana jako wyjątkowe osiągnięcie, stąd status samodzielnego pracownika miały bardzo nieliczne uczone – stopień profesora tytularnego od 1933 r. posiadała wówczas tylko Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, Helena Gajewska była w 1919 r. po habilitacji, jako pierwsza kobieta w Polsce³⁴. Pierwsza habilitacja w Poznaniu należała zaś do Michaliny Stefanowskiej³⁵.

Kobiety pracowały w UP przede wszystkim w charakterze pomocniczym pracowników i pracownic naukowych. Były lektorkami języków obcych, laborantkami, asystentkami, bibliotekarkami. Zwykle pracowały za darmo, jako wolontariuszki. Niezmiernie rzadko osiągały one status samodzielnego pracownika naukowego³⁶.

Elżbieta Mania pisze jednak, że „od powstania Uniwersytetu Poznańskiego w 1919 roku, jej władze umożliwiły kobietom dostęp do kształcenia uniwersyteckiego i uzyskiwanie stanowisk akademickich. Co więcej, w okresie międzywojennym zachęcano panie do wstępowania w mury poznańskiej uczelni, podkreślając ich rosnące znaczenie w środowiskach naukowych”³⁷.

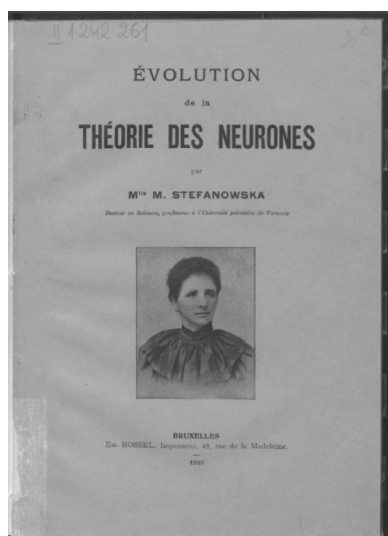
³³ Udział kobiet wśród doktoryzujących się przed 1918 r. wynosił ok. 4,9%, w latach 20. ubiegłego stulecia wynosił w Polsce 21,9%, w latach 30. wzrósł do 31,6%, Za: Jolanta Kolbuszewska, „Wskrzeszenie państwa polskiego a równouprawnienie kobiet w nauce”, *Sensus Historiae*, t. 30/1, 2018, 119–134.

³⁴ Bogusława Czajeczka, *Z domu w szeroki świat. Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1990); Jolanta Kolbuszewska, „Kobiety w akademii. Droga do samodzielności naukowej polskich historyczek w XX stuleciu”, w: Izabela Desperak, Inga Kuźma (red.), *Kobiety niepokorne. Reformatorki – buntowniczkі – rewolucjonistki. Herstorie*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017), 93–108; Ewelina Tylińska, „Drogi do kariery akademickiej kobiet na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, nr 3–4, 2003, 155–162; Małgorzata Parzynowska, „Drogi Polek na wyższe uczelnie”, *Zadra*, nr 3–4, 2015, 19–23.

³⁵ Iwona Chmura-Rutkowska, „Stefanowska Michalina”, w: Zbigniew Pilarczyk (red.), *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019), 674–680.

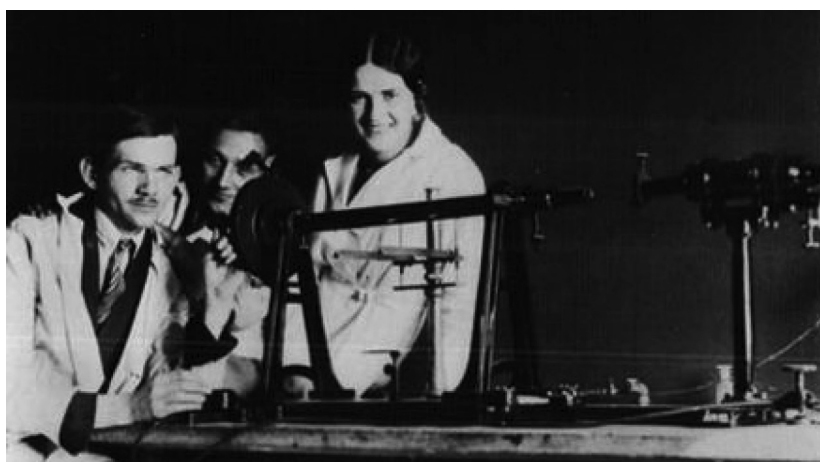
³⁶ Dorota Mazurczak, „Kobiety na Uniwersytecie Poznańskim w okresie międzywojennym”, w: Przemysław Hauser, Tomasz Jasiński, Jerzy Topolski (red.), *Alma Mater Posnaniensis. W 80. rocznicę utworzenia Uniwersytetu w Poznaniu*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999), 166.

³⁷ Elżbieta Mania, „Kobiety w powojennej historii Uniwersytetu Poznańskiego”, *Kronika Miasta Poznania. Poznanianki*, nr 1, 2011, 240.

3. Strona tytułowa książki doktorskiej Michaliny Stefanowskiej *Évolution de la théorie des neurones*, E. Rossel, Bruxelles 1909

Źródło: Biblioteka Narodowa, sygn. II 1.242.261 A.

4. Maria Aleksandra Smockiewiczowa z kolegami przy polarymetrze (1931 r.)

Źródło: Spuścizna Aleksandry Smockiewiczowej, Archiwum PAN. Oddział w Poznaniu, sygn. P-III-126.

Znamienna jest tu zatem jedna z pierwszych decyzji Senatu Uniwersytetu Poznańskiego o przyznaniu w 1922 r. doktoratu *honoris causa* Marii Skłodowskiej-Curie, która jako pierwsza Polka i kobieta otrzymała dwie Nagrody Nobla w dwóch różnych dyscyplinach. Procedura co prawda nie została dokończona w tamtym czasie, niemniej trudno byłoby owego gestu nie zauważyć³⁸.

Spektakularnym przykładem była także pierwsza na ziemiach polskich żeńska habilitacja w dziedzinie historii związana z poznańską uczelnią. Jej bohaterką była Helena Polackówna, znakomita badaczka historii dyplomacji oraz heraldyki, której nie dopuszczono do habilitacji w Uniwersytecie Lwowskim. Przyczyną odmowy nie były mankamenty formalne, ani tym bardziej niedomagania dotyczące dorobku uczoney, ale „nastroje antyfeministyczne” wśród pracowników naukowych lwowskiej uczelni. W Poznaniu najwyraźniej nie podzielano takich nastrojów, skoro w 1929 r. dopuszczono Polackównę do kolokwium habilitacyjnego, zakończonego sukcesem. Wsparcie i pomoc badaczka lwowska znalazła u tuzów poznańskiej szkoły historycznej: Bronisława Dembińskiego, Kazimierza Tymienieckiego, czy też Adama Skalkowskiego³⁹.

Wiele badaczek pracujących w Uniwersytecie Poznańskim zmuszonych było do podejmowania dodatkowej pracy. Głównym miejscem „dorabiania” były przede wszystkim szkoły (M. Stefanowska, W. Knapowska, R. Ludwiczak, H. Szafranówna), biblioteki (L. Dobrzyńska-Rybicka), muzea (B. Stelmachowska, M. Ruxerówna, M. Frankowska), archiwa (H. Polackówna), redakcje czasopism naukowych lub popularnonaukowych (B. Stelmachowska, H. Szafranówna, M. Szmytówna), wydawnictwa (H. Polackówna i L. Krakowiecka, obie związane z redakcją *Polskiego Słownika Biograficznego*). Wiele z nich działało także społecznie na rzecz przyrody (H. Szafranówna), edukacji (W. Knapowska, H. Szafranówna) lub praw dziewcząt i kobiet (L. Dobrzyńska-Rybicka, B. Stelmachowska, M. Stefanowska). Część z nich jawnie demonstrowała, w różnych okresach i kontekstach historycznych, swoje poglądy polityczne: Ludwika Dobrzyńska-Rybicka była posłanką na Sejm Dzielnicowy w 1918 r., Rufina Ludwiczakówna była posłanką do Sejmu w kadencji 1962–1965, Helena Polackówna była działaczką

³⁸ Finał wręczenia doktoratu *honoris causa* miał miejsce 100 lat później, nieżyjącą od dawna polską noblistkę zastąpiła jej wnuczka, prof. Hélène Langevin-Joliot. Zob. szerzej: *Maria Skłodowska-Curie. Doctor Honoris Causa Universitatis Studiorum Mickiewiczianae Posnaniensis*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2023), 31–35.

³⁹ Dorota Mazurczak, „Kobiety na Uniwersytecie Poznańskim”, 163–164.

Związku Walki Zbrojnej, Lidia Seipelt wyjechała do Raciborza na Górny Śląsk, gdzie przez 11 miesięcy brała czynny udział w akcji plebiscytowej, a Bożena Stelmachowska była zaangażowana w działalność Narodowej Demokracji.

Lwów, 19/3 929. 7

Wielce Szanowny Panie
Kolego!

Zapewne przypomni sobie P. Kolega, że jeszcze w czasie bytności mojej w Poznaniu (w czerwcu 1926) poruszyłem wobec niego sprawę zamierzonej ewentualnie przez p. Polackówną habilitacji na Wydz. filoz. Uniwersytetu poznańskiego. Było to w czasie, kiedy pna P. wniosła właśnie podanie habilitacyjne do Wydz. humanistycznego Uniw. lwowskiego; były już jednak wtedy znaki, iż sprawa ta napotkać tu może na różne przeszkody, i to właśnie było powodem, że poruszyłem ją już wtedy wobec P. Kolegi. Przewidywania te okazały się nieprawnie.

Chcąc wyrazić napis układowy, że podanie habilitacyjne wiano

5. Pismo Oskara Balcera opisującego przebieg procedury habilitacyjnej Heleny Polackówny

Źródło: Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, sygn. 148/43.

W podejmowaniu dodatkowej pracy sprzyjał fakt, że w przeciwieństwie do kolegów – naukowców, bardzo często kobiety pracujące naukowo były absolwentkami szkół dla nauczycielek i posiadały zarówno przygotowanie pedagogiczne, jak i wieloletnie doświadczenie w nauczaniu. W dydaktyce akademickiej były więc niedoścignione, o czym świadczyć mogą studenckie opinie (np. o Mieczysławie Ruxerównie)⁴⁰.

Badaczki poznańskie działały także w wielu towarzystwach naukowych i stowarzyszeniach, gdzie nierzadko pełniły ważne funkcje. Do najczęściej pojawiających się gremiów w ich biografiach zaliczyć przede wszystkim należy: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Polskie Towarzystwo Socjologiczne, Polskie Towarzystwo Historyczne, Polską Akademię Umiejętności, Polskie Towarzystwo Historii Medycyny, Polskie Towarzystwo Farmaceutyczne, Polską Akademię Nauk, Towarzystwo Heraldyczne, Polskie Towarzystwo Chemiczne, Belgijskie Towarzystwo Naukowe, Polskie Towarzystwo Prehistoryczne, Polskie Towarzystwo Botaniczne.

6. Pracownia Biblioteki PTPN. Od lewej: Jan Kossowski, Aniela Koehlerówna, Ludwika Dobrzyńska-Rybicka (ok. 1925 r.)

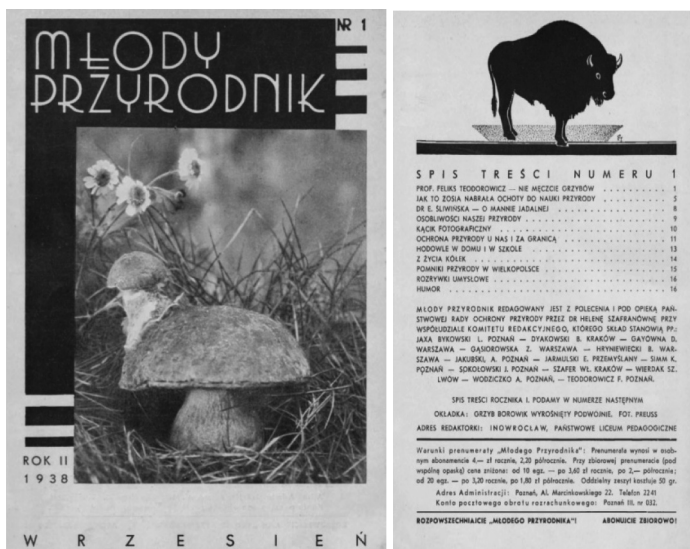
Źródło: zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

⁴⁰ Jerzy Kubczak, „Pamięci Mieczysławy Ruxer”, *Z Otchłani Wieków*, t. 4, 1957, 177–180.

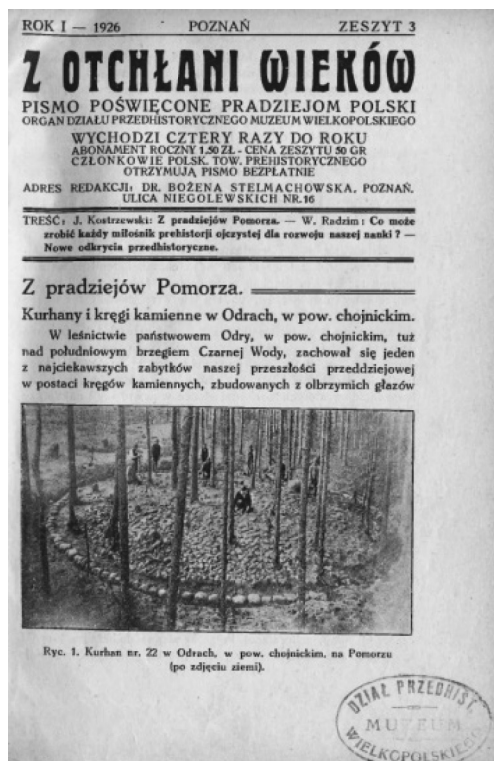
7. Wisława Knapowska jako nauczycielka w Gimnazjum im. Dąbrówki (drugi rząd, druga od prawej)

Źródło: Cyfrowe Repozytorium Lokalne Poznań CYRYL.

8. Czasopismo „Młody Przyrodnik”, które współtworzyła Helena Szafronówna

Źródło: Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa.

9. Czasopismo „Z Otchłani Wieków”, które współtworzyła Bożena Stelmachowska

Źródło: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa.

A jednak, jak zauważa Małgorzata Parzynowska, ówczesne stereotypy i uprzedzenia wobec kobiet oraz oczekiwania związane z tradycyjnym patriarchalnym modelem rodziny utrudniały rozwój naukowiec na wszystkich etapach życia i kariery:

Brak poparcia i nadmierny krytycyzm w stosunku do siebie były dużą przeszkodą, której żadne uregulowania formalno-prawne nie mogły usunąć. Ponadto ich kariera naukowa pociągała za sobą dodatkowe, nieznane mężczyznom, koszty. Często konieczne było podejmowanie trudnych życiowych decyzji. Jedna trzecia naukowiec nie zakładała rodzin. Kolejna jedna trzecia wiązała się z pracownikami naukowymi. Wiele z nich nie zdecydowało się na posiadanie dziecka⁴¹.

⁴¹ Małgorzata Parzynowska, „Drogi Polek na wyższe uczelnie”, 22.

Jak dodają Dobrochna Kałwa⁴² i Anna Żarnowska, stopniowo rosnąca na przełomie XIX i XX w. społeczna akceptacja aspiracji naukowych i zawodowych kobiet dotyczyła wciąż tylko panien i topniała gwałtownie w momencie zamażpójścia i macierzyństwa. Dla kobiet priorytetem była zawsze rodzina: „Do norm obowiązujących w tradycyjnym małżeństwie, a model ten był powszechnie kultywowany ... należało traktowanie jako nadrzędnych aspiracji męża, podporządkowanie im nie tylko planów zawodowych, ale także aspiracji kształceniowych żony, nawet utalentowanej intelektualnie czy artystycznie”⁴³.

Emancypacji nie sprzyjało powoli zmieniające się prawo. Mimo przyznania kobietom na mocy dekretu Naczelnika Państwa z dnia 28 listopada 1918 r. pełni praw wyborczych⁴⁴ oraz powołania w 1919 r. specjalnej komisji kodyfikacyjnej, która miała przygotować jednolite prawo, zgodne z zasadą równości obywaterek i obywateli zawartej w Konstytucji marcowej⁴⁵ – kluczowych zmian dotyczących prawa cywilnego dotyczącego małżeństwa, rodzicielstwa i majątku w dwudziestoleciu międzywojennym nie wprowadzono, głównie z powodu sprzeciwu hierarchów Kościoła katolickiego. Małżeństwo zatem, z powodu prawa i obyczaju, oznaczało dla kobiet niemal zawsze koniec niezależności i rozwoju kariery naukowej⁴⁶.

Wreszcie kobiety z racji ich „naturalnego powołania macierzyńskiego” uznawano za gorszych i mniej wydajnych pracowników: „praca na wyższej uczelni bardzo długo kojarzona była z profesją typowo męską, wymagającą predyspozycji takich jak systematyczność, odporność, dysponowanie czasem niezbędnym na rozwój. Zaangażowane w życie rodzinne kobiety z natury rzeczy miały ten

⁴² Dobrochna Kałwa, *Model kobiety aktywnej zawodowo*, 317–336.

⁴³ Anna Żarnowska, „Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe”, 40.

⁴⁴ Dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 28 listopada 1918 r. o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego (Dz. P. P. P. z 1918 r. Nr 18).

⁴⁵ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).

⁴⁶ Claudia Kraft, „Równość i nierówności w II Rzeczypospolitej. Prawo małżeńskie w dyskursie publicznym na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz (red.), *Kobiety i małżeństwo*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2004), 309–327; Michał Pietrzak, „Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz (red.), *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000), 77–91.

czas ograniczony, przez co wydawały się mniej rokującymi pracownikami nauki⁴⁷.

Nie było zatem łatwo kobiecie podejmować decyzji o karierze naukowej. Jeszcze trudniej było wytrwać. Biografie naukowczyń związanych z Uniwersytetem Poznańskim, ich determinacja w pokonywaniu stereotypów oraz często spektakularne kariery pokazują, jak bardzo bezpodstawne były wszystkie obawy oraz jak krzywdzące i niesprawiedliwe były i są (prze)sądy dotyczące kobiet. W okresie międzywojennym jedynie dwie kobiety (prof. L. Dobrzyńska-Rybicka i prof. M. Ruxerówna) pełniły w Uniwersytecie Poznańskim obowiązki kierownicze w zakładzie lub prowadziły samodzielnie seminaria. Mężczyzn na tych stanowiskach było 142⁴⁸. Helena Gajewska zmierzyć się musiała z zawiścią i donosami ze strony środowiska naukowego i biedą, która była konsekwencją jej choroby psychicznej, być może wywołanej złym klimatem w pracy⁴⁹.

Pomimo oczywistych samodzielnych osiągnięć, znaczna część naukowczyń kojarzona była jako asystentki czy kontynuatorki działań: swoich mężów (Eugenia Piasecka-Zeylandowa, Eugenia Stołyhrowa), ojców (Ludmiła Krakowiecka, córka prof. Adama Wrzóska) bądź szefów (Helena Szafranówna, współpracowniczka prof. Adama Wodziczki, Rufina Ludwiczak jako uczennica prof. Jerzego Suszki).

Dlatego badaczki musiały z determinacją przełamywać bariery obyczajowe i wkraczać na ścieżki zawodowe dotychczas kobietom nieznane, a to wymagało od nich wielu wyrzeczeń i siły charakteru. Z tego grona jedynie Eugenia Stołyhrowa została rektorką (pierwszą) Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie. Nastąpiło to jednak dopiero po II wojnie światowej (1950–1955). Jako młoda kobieta w 1917 r. musiała jednak przedstawić upokarzające pismo w Rektoracie Uniwersytetu Warszawskiego, wystawione przez podkomisarza Milicji Miejskiej, że

⁴⁷ Irena Reszke, *Prestiż społeczny a płeć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984), 169.

⁴⁸ Elżbieta Mania, „Kobiety w powojennej historii Uniwersytetu Poznańskiego”, 241; Edyta Głowacka-Sobiech, „Prof. dr hab. Mieczysława Sabina Ruxerówna (10.10.1891 – 5.04.1957). W 100. rocznicę obrony doktoratu, 65. rocznicę śmierci i w 50. rocznicę wydania „Naszyjnika greckiego w okresie hellenistycznym i greckim””, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, nr 58, 2022, 209–217.

⁴⁹ Archiwum Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Materiały H. Gajewskiej, sygn. DWLI 1/180a; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Materiały H. Gajewskiej.

„Jej prowadzenie się do czasu zamieszkiwania w obrębie naszego Komisarjatu było bez żadnych zarzutów”⁵⁰.

Cecylia Walewska, w wydanej w 1922 r. broszurze *Kobieta polska w nauce*, pisała o naukowczyniach wprost, że „Historja każdej z nich – to jeden długi łańcuch samowyrzeczeń: głodu i chłodu; jeden pochód krzyżowy ku umiłowanym celom”⁵¹. Dzięki temu, że godziły się na pracę w trudnych warunkach i często poniżej swoich kwalifikacji na pomocniczych stanowiskach naukowych, szlaki dla przyszłych pokoleń docentek i profesorek zostały przetarte⁵².

Piękne umysły i nietuzinkowe osobowości, poliglotki, patriotki, społeczniczki, w większości konserwatywne obyczajowo i bardzo religijne, równocześnie zaskakująco progresywne w sferze wykształcenia i edukacji, bohaterki swoich czasów, pionierki wierzące w emancypacyjną moc nauki i rozumu – dlaczego tak niewiele o nich wiemy?

Odwołać się tutaj możemy do poglądów francuskiej badaczki Michelle Perrot, nazywanej „matką – założycielką”, autorki wielu tekstów dotyczących dziejów kobiet, w tym kanonicznej pracy *Mon histoire des femmes* (*Moja historia kobiet*), która ukazała się w 2006 r.⁵³ Poglądy francuskiej badaczki pozwalają zdiagnozować wiele przypadłości, na które cierpi historia kobiet, w tym także historia naukowczyń. Przede wszystkim jest to niewidzialność spowodowana – banalnie – brakiem źródeł pisanych, których bohaterkami, zwłaszcza życia publicznego, byłyby także kobiety. Kobiety pozostawiły też po sobie niewiele śladów, bo nawet jeżeli same już coś stworzyły/tworzą, to, jak to nazywa Perrot, same to niszczą w przekonaniu o małej wartości własnych dokonań, przeżyć i nastrojów (autodestrukcja)⁵⁴. Paradoksalnie i przekornie jednak Michelle Perrot dowodzi, iż „źródeł ... jest cała moc”. Warunkiem jednak ich wykorzystania jest kreatywność w poszukiwaniach (biblioteki, prasa, archiwa kobiet) oraz otwartość na to, co możemy w nich znaleźć⁵⁵.

⁵⁰ Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Materiały E. Stołyhrowej, sygn. RP 2536.

⁵¹ Cecylia Walewska, *Kobieta polska w nauce*, (Warszawa: Skład Główny Księgarni Wojakowskiej, 1922), 6.

⁵² Małgorzata Parzynowska, „Drogi Polek na wyższe uczelnie”, 22.

⁵³ W Polsce książka ta ukazała się w 2009 roku w tłumaczeniu Marty Szafrąńskiej-Brandt (Instytut Wydawniczy PAX).

⁵⁴ Michelle Perrot, *Mon histoire des femmes*, (Paris: Points, 2006), 16–47.

⁵⁵ Za: Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, Izabela Skórzyńska, *Niegodne historii? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015).

Śladów po poznańskich badaczkach nie ma zbyt wiele, z pewnością są one dużo skromniejsze niż te po poznańskich badaczach⁵⁶. Wiele z nich nie założyło rodzin, nie miały potomstwa, nie miał kto pielęgnować pamięci o tych wybitnych naukowczyniach, ich odkryciach, osiągnięciach, losach, ciekawych osobowościach i wielorakich talentach – o tym, że były np. wybitnymi wirtuozkami fortepianu (Aleksandra Smoczkwiczowa)⁵⁷, zaangażowanymi harcerkami (Ludmiła Krakowiecka⁵⁸, Rufina Ludwiczakówna⁵⁹, Helena Szafranówna⁶⁰, Bożena Stelmachowska⁶¹), poetkami i autorkami sztuk teatralnych (Wisława Knapowska⁶²), hodowczyniami jedwabników (Helena Gajewska⁶³), melomankami (Anna Gruszecka⁶⁴) lub też entuzjastkami kultury fizycznej i gimnastyki kobiet (Bożena Stelmachowska)⁶⁵. Część z nich aktywnie angażowała się w działania społeczne, czy wręcz emancypacyjne, głosząc potrzebę edukacji kobiet lub posiadania przez nie praw wyborczych (np. L. Dobrzyńska-Rybicka⁶⁶, W. Knapowska⁶⁷). Ta pierwsza pisała, że kobiety podejmują agitację z miłości do ojczyzny, aby usunąć krzywdzące nierówności między ludźmi, bo

już dla tego samego, że ich równouprawnienie nie doszło jeszcze tak daleko, aby i karjery polityczne stały przed nimi otworem, nie mają więc pola do zadowalania ambicji. Podejmują agitację z miło-

⁵⁶ Przede wszystkim ślady te znaleźć można w poznańskich instytucjach naukowo-badawczych i archiwach: Archiwum PAN (Spuścizny: L. Dobrzyńskiej-Rybickiej P-III-1; W. Knapowskiej P-III-2; B. Stelmachowskiej P-III-23; R. Ludwiczak P-III-124; A. Smoczkwiczowej P-III-126; L. Krakowieckiej P-III-171; H. Szafranówny P-III-33), Archiwum UAM (W. Knapowska 82/186; M. Ruxerówna 82/385; B. Stelmachowska 82/440; H. Szafranówna 82/449), zbiorach PTPN (L. Dobrzyńska-Rybicka), poznańskich bibliotekach. Istotne są także archiwa innych polskich uczelni, np. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Łódzkiego czy Uniwersytetu Warszawskiego. Patrz szerzej: bibliografia.

⁵⁷ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna A. Smoczkwiczowej, sygn. P-III-126.

⁵⁸ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna L. Krakowieckiej, sygn. P-III-17.1

⁵⁹ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna R. Ludwiczak, sygn. P-III-124.

⁶⁰ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna H. Szafranówny, sygn. P-III-38.

⁶¹ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna B. Stelmachowskiej, sygn. P-III-23.

⁶² Archiwum rodzinne rodziny Knapowskich, W. Knapowska, Zbiór wierszy.

⁶³ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Materiały H. Gajewskiej.

⁶⁴ Halina Schrammowa, Anatol Dowżenko, „Doc. Dr Anna Gruszecka. Wspomnienie pośmiertne”, *Psychiatria Polska*, nr 1 (3), 1967, 389–391.

⁶⁵ Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, „Praktyki pamięci i strategie upamiętniania pierwszych naukowczyń Uniwersytetu w Poznaniu”, w: Iwona Dadej, Agnieszka Kaczmarska, Dobrochna Kałwa, Anna Nowakowska-Wierchoś (red.), *Historię swą piszcie same. Polityka, historiografia i muzealne narracje z perspektywy kobiet*, (Warszawa: Instytut Historii PAN i Muzeum J. Piłsudskiego w Sulejówku, 2023), 330–351.

⁶⁶ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna L. Dobrzyńskiej-Rybickiej sygn. P-III-1.

⁶⁷ Archiwum PAN Oddział w Poznaniu, Spuścizna W. Knapowskiej sygn. P-III-2.

ści do ojczyzny, aby usunąć krzywdzące nierówności między ludźmi, aby podnieść kulturę ludu, aby szerzyć hasła, o których są przekonane, że przynoszą szczęście społeczności, jednym słowem, jak się rzekło, dla idei⁶⁸.

Przykładem upamiętnienia i docenienia tych Pierwszych były m.in.: wystawa *Naukowczynie. Pierwsze poznańskie kariery naukowe* (zespół kuratorski: Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, Anna Pikula, Olga Tarczyńska-Polus, aranżacja i identyfikacja graficzna Iga Kucharska, Poznańskie Centrum Dziedzictwa, Galeria Śluza, Poznań listopad 2021/kwiecień 2022)⁶⁹, czy też nadanie w maju 2024 r. na mocy decyzji Senatu UAM sali w Collegium Minus w Poznaniu imienia prof. Ludwiki Dobrzyńskiej-Rybickiej⁷⁰.

Niestety, pomimo doskonałej edukacji oraz różnorodnych aktywności społecznych, naukowczynie borykały się także z problemami natury obyczajowo-prawno-rodzinnymi. Należy w tym miejscu wspomnieć dokładniej losy Ludmiły Krakowieckiej, której długotrwały, upokarzający i przykry proces rozwodowy był przykładem na skomplikowane prawne położenie kobiety, dalekie od równouprawnienia w Polsce międzywojennej. Zainteresowania powyższe skłoniły Krakowiecką do rozpoczęcia w 1929 r. studiów prawniczych na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego. Ukończyła je w 1932 r., uzyskując dyplom magistra prawa. Interesowała się wówczas sądownictwem dla nieletnich, ale z racji bycia kobietą nie mogła objąć funkcji sędziego. Pełniła w tym okresie wobec tego rolę kuratora społecznego na kobiecych oddziałach w poznańskim więzieniu przy ulicy Młyńskiej. Wierzyła w resocjalizację więźniów i więźniarek. W roku akademickim 1938/1939 rozpoczęła pracę w Katedrze Prawa Karnego UP jako asystent wolontariusz. Okupację spędziła w Warszawie, gdzie pracowała w zakładzie wychowawczym dla dzieci i młodzieży pozbawionych opieki domowej. Jeśli chodzi o okres II wojny światowej, Krakowiecka nie była wyjątkiem w tej kwestii, znaczna część poznańskich badaczek w tym czasie także brała udział w pracach o charakterze społecznym, często nielegalnych i niebezpiecznych, głównie w tajnym nauczaniu.

⁶⁸ Ludwika Dobrzyńska-Rybicka, *Wybory powszechne w świetle psychologii społecznej i etyki*, (Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin: Nakład Księgarni Św. Wojciecha, 1925), 23.

⁶⁹ Wystawa w wersji on-line: <https://galeriasluza.pl/naukowczynie/> [dostęp: 15.06.2025].

⁷⁰ Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, „Wydobyta z nieistnienia?”, *Życie Uniwersyteckie*, nr 5, 2024, 28–29.

Aneta Górnicka-Boratyńska pisze: „Wszystkie te kobiety łączy specyfika niekonwencjonalnych, a w kontekście ówczesnych norm obyczajowych «skandalicznych» biografii. Biografie charakterystycznych dla czasów burzliwych przemian i przekształceń życia społecznego. ... Ich biografie, mimo że z braku materiałów często bardzo niedokładne i niepełne, pokazują kobiety w pełni samodzielne, aktywne i twórcze”⁷¹.

Czy biografie poznańskich uczonych były „skandaliczne”? W pewnym sensie tak, zwłaszcza że pojawia się w nich wiele wspólnych wątków, które wynikały z przemian społeczno-obyczajowych przełomu XIX i XX w., przede wszystkim w odniesieniu do walki o dostęp do edukacji i, szerzej, praw kobiet. Burzliwe czasy sprawiły, że nasze bohaterki (choć można to powiedzieć także o innych twórczych kobietach tamtej epoki) były poniekąd do siebie podobne: ambitne, zdeterminowane, bardzo pracowite, sumienne, angażujące się społecznie, niedoceniane i obarczane licznymi obowiązkami zawodowymi poniżej swoich kwalifikacji, z często skomplikowanymi i nierzadko bolesnymi kolejami życia rodzinnego. Borykały się z odwiecznymi problemami, głównie natury obyczajowej: Ludmiła Krakowiecka była mobbingowana i nękana przez instytucje (w tym kościelną) z powodu swojego rozwodu, Aleksandra Smoczkiewiczowa krótko po ślubie straciła męża, rozstrzelanego przez gestapo, Ludwika Dobrzyńska-Rybicka kilka lat po ślubie wyprowadziła się od męża i już nigdy do niego nie wróciła. W nieformalnych związkach z kobietami żyły Michalina Stefanowska – jej partnerką była inna wielka uczona Józefa Joteykówna, a także Bożena Stelmachowska, której towarzyszką życia była Wanda Brzeska. Wiele z nich miało na utrzymaniu członków rodziny (W. Knapowska, M. Stefanowska, L. Krakowiecka), pomagało rodzicom w wychowaniu rodzeństwa (W. Knapowska, H. Szafranówna). Tak, to były „skandalistki”, zwłaszcza że jednocześnie były pasjonatkami i entuzjastkami nauki, świetnie wykształconymi, mówiącymi i piszącymi w wielu językach. Część z nich mogła poszczycić się międzynarodowym dorobkiem naukowym, ugruntowaną za granicą wysoką pozycją i unikatowym warsztatem badawczym!

Dowodem na to jest kariera, jaką zrobiła w dziedzinie fizjologii Michalina Stefanowska, współpracująca z Józefą Joteyko

⁷¹ Aneta Górnicka-Boratyńska, „Wstęp”, 30.

w Instytucie Solvaya w Brukseli, czy metoda śledzenia metabiozy drobnoustrojów w glebie Jadwigi Marszewskiej-Ziemieckiej, czy też oryginalne i ważne badania w dziedzinie bakteriologii gruźlicy, które prowadziła Eugenia Piasecka-Zeylandowa.

12

PAŃSTWOWA
KOMISJA WYBORCZA

ZASWIADCZENIE

Na podstawie art. 71 ust. 1 Ordynacji wyborczej do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Państwowa Komisja Wyborcza stwierdza, że w wyborach do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, które odbyły się w dniu 16 kwietnia 1961 r.

Obywatel ka **Rufina L U D W I C Z A K**

wybrany został z listy Frontu Jedności Narodu

zarejestrowanej w okręgu wyborczym Nr 7

**POSŁEM NA SEJM
POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ**

w dowód czego otrzymuje niniejsze zaświadczenie o wyborze.

Warszawa, dnia **18 kwietnia** 1961 r.

Przewodniczący
Państwowej Komisji Wyborczej

Sekretarz
Państwowej Komisji Wyborczej

ZDWA. 280/ZW/S. DSP. Zam. 908/d. 9-15

12. Zaświadczenie o wyborze do Sejmu Rufiny Ludwiczak

Źródło: Spuścizna Rufiny Ludwiczak, Archiwum PAN. Oddział w Poznaniu, sygn. P-III-124.

Tabela 1. Zestawienie pierwszych naukowczyń Uniwersytetu Poznańskiego w okresie międzywojennym⁷²**PIERWSZE POKOLENIE POZNAŃSKICH NAUKOWCZYŃ**

	Imię i nazwisko	Lata życia	Dyscyplina nauki
1	PROF. MICHALINA STEFANOWSKA	20.11.1855 – 15.12.1942	zoologia neurofizjologia psychologia
2	PROF. LUDWIKA DOBRZYŃSKA-RYBICKA	19.11.1868 – 7.10.1958	filozofia socjologia bibliotekoznawstwo
3	DR HAB. ANNA GRUSZECKA	10.10.1886 – 1.08.1966	psychiatria neurologia
4	PROF. HELENA MARIA OSTOJA-GAJEWSKA	20.02.1888 – 20.05.1972	histologia
5	PROF. WISŁAWA KNAPOWSKA	7.06.1889 – 8.05.1956	historia filologia romańska
6	PROF. BOŻENA STELMACHOWSKA	5.12.1889 – 21.11.1956	etnografia archeologia
7	PROF. MIECZYŚŁAWA SABINA RUXERÓWNA	10.10.1891 – 5.04.1957	archeologia
8	DR LIDIA SEIPELT-LAWĘCKA	5.09.1898 – 26.10.1951	matematyka
9	DR HAB. EUGENIA PIASECKA-ZEYLANDOWA	25.02.1899 – 5.01.1953	chemia mikrobiologia
10	PROF. ZOFIA MAŁACZYŃSKA-SUCHCITZOWA	16.05.1890 – 3.07.1974	zoologia histologia

⁷² Przyjęłyśmy taki podział pokoleniowy, a wynikał on z doświadczeń edukacyjnych naszych bohatererek. W pierwszym pokoleniu znalazły się uczone, które wędrowały po europejskich uniwersytetach, w drugim pokoleniu są naukowczynie, które związane były z Uniwersytetem Poznańskim od początku swoich studiów. Gościniami określiliśmy te badaczki, które pojawiły się w Poznaniu „na chwilę”, by np. dokończyć procedury habilitacyjne. Czasowo goście prowadziły także zajęcia dydaktyczne na UP.

DRUGIE POKOLENIE POZNAŃSKICH NAUKOWCZYŃ

11	DR HAB. HELENA SZAFRANÓWNA	21.10.1888 – 17.02.1969	biologia
12	DOC. LUDMIŁA KRAKOWIECKA (Z D. WRZOSEK)	28.12.1900 – 17.02.1971	filozofia prawo
13	PROF. MARIA CZEKAŃSKA	24.01.1902 – 9.04.1991	geografia dydaktyka
14	PROF. MARIA SZMYTÓWNA	26.03.1903 – 26.11.1983	chemia farmaceutyka
15	PROF. MARIA FRANKOWSKA (Z D. KARBOWSKA)	15.07.1906 – 17.09.1996	etnologia amerykanistyka
16	PROF. RUFINA STELLA LUDWICZAKÓWNA	23.07.1906 – 14.08.2001	chemia
17	PROF. MARIA ALEKSANDRA SMOCZKIEWICZOWA (Z D. EWERT KRZEMIENIEWSKA)	20.01.1910 – 20.03.2006	chemia

GOŚCINIE UNIwersYTETU POZNAŃSKIEGO

18	DR HAB. HELENA MARIA FRANCISZKA POLACZKÓWNA	24.02.1884 – 1942	historia
19	DR HAB. JADWIGA MARSZEWSKA-ZIEMIĘCKA	30.06.1891 – 13.08.1968	mikrobiologia
20	PROF. EUGENIA STOŁYHWOWA (Z D. JUNOSZA-PIOTROWSKA)	7.11.1894 – 25.12.1965	filozofia antropologia

Źródło: ustalenia własne.

Zakończenie

Mimo że kobiety w pełni wykorzystały szansę związana z otwarciem uniwersytetów i żyjemy szczęśliwie w miejscu i w czasach, w których obecność kobiet w nauce nie jest już kwestionowana, to wciąż odczuwamy różnego rodzaju konsekwencje wielowiekowej dyskryminacji kobiet. Kobiety, stanowiące połowę społeczeństwa, będące podmiotami tworzącymi dzieje ludzkości, zostały z nich wypchnięte i wymazane, jako „niegodne historii”⁷³, a pamięć o niezwykłych postaciach, również tych tworzących naukę, nadal zajmuje dziejowe „boczne tory”, „zakamarki” i „marginesy”. Tym samym kolejnym pokoleniom kobiet odebrane jest prawo do poznania losów matek, babek, prababek, dorobku wybitnych naukowczyń, artystek, działaczek, nauczycielek, a zatem prawo do identyfikacji, korzystania z symbolicznego kapitału przodków i wsparcia w odważnym szukaniu własnej drogi⁷⁴.

Badania dotyczące edukacji dziewcząt oraz ich późniejszych wyborów życiowych i karier zawodowych pokazują jasno, że liczba dziewcząt, które interesują się nauką, podwaja się, gdy mają inspirowany wzór do naśladowania⁷⁵. Fascynujące i niezwykle postacie, zarówno współcześnie żyjących i działających badaczek i naukowczyń, jak i bohaterki z przeszłości, mogą skutecznie wspierać talenty i rozwój współczesnych dziewcząt i kobiet⁷⁶.

Mamy nadzieję, że zebrane dane dotyczące naukowych karier nieszablonowych postaci kobiet współtworzących Uniwersytet Poznański staną się impulsem do refleksji i dalszych badań dla historyków i historyczek, pedagogów i pedagożek, autorów i autorek materiałów edukacyjnych, nauczycieli i nauczycielek historii i innych dziedzin humanistycznych oraz osób wrażliwych na problematykę budowania społeczeństwa obywatelskiego, rozwój

⁷³ Patrz szerzej: Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, Izabela Skórzyńska, *Niegodne historii*.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Catherine Hill, Christianne Corbett, Andresse St. Rose, *Why So Few? Women in Science, Technology, Engineering, and Mathematics*, (Washington: AAUW, 2010).

⁷⁶ Rachel Swaby, *Upór i przekora. 52 kobiety, które odmieniły naukę i świat*, przeł. Krzysztof Kurek, (Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2017); Iwona Chmura-Rutkowska, *Gdzie się podziały wszystkie wynalazczynie? Scenariusz zajęć dotyczący wspierania równości płci w szkołach, poszerzający listę postaci historycznych w programie szkolnym o wynalazczynie i ich odkrycia*, Program „Równe/Różne. Wspieranie równości płci w szkołach”, (Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2020), <https://szkolatolerancji.ceo.org.pl/rowno-rozne/materialy/gdzie-sie-podziały-wszystkie-wynalazczynie> [dostęp: 15.06.2025].

demokracji oraz kwestie równouprawnienia kobiet i mężczyzn w nauce i społeczeństwie. Coraz więcej badań i obserwacji wskazuje na rosnącą świadomość i gotowość osób prowadzących edukację historyczną do zmiany tradycyjnej, patriarchalnej wizji przeszłości⁷⁷. Ufamy, że odkryte biografie, doświadczenia i osiągnięcia badaczek sprzed stu lat stać się mogą inspiracją dla młodych pokoleń studentek i naukowczyń, oraz potwierdzeniem, że uniwersytet jest przestrzenią, którą kobiety mogły i mogą współtworzyć na równych prawach z mężczyznami i we wszystkich możliwych dziedzinach naukowych. Wreszcie przywołanie historii pierwszych naukowczyń Uniwersytetu Poznańskiego to naszym zdaniem po prostu kwestia uczciwości naukowej i sprawiedliwości. Jesteśmy Im to winne. Bo „wiedza naukowa stanowi wspólny dorobek ludzkości. W jej tworzenie powinny być zaangażowane wszystkie utalentowane jednostki – bez względu na płeć”⁷⁸.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum PAN Oddział w Poznaniu (spuścizny: L. Dobrzyńskiej-Rybickiej sygn. P-III-1; W. Knapowskiej sygn. P-III-2; B. Stelmachowskiej sygn. P-III-23; R. Ludwiczak sygn. P-III-124; A. Smockiewiczowej sygn. P-III-126; L. Krakowieckiej sygn. P-III-171; H. Szafranówy sygn. P-III-38; M. Szmytówny sygn. P-III-159).

Archiwum rodzinne rodziny Knapowskich.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (Materiały H. Gajewskiej, E. Piaseckiej-Zeylandowej sygn. S III 127 i M. Ruxer sygn. WF II 121/359/362/363/366/369/371/375/377-381/508; SII 228/235b/236b/243a/244/251b/252b/257/264/265/273/522/619).

Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (W. Knapowska, sygn. 82/186; M. Ruxerówna, sygn. 82/385; B. Stelmachowska, sygn. 82/440; H. Szafranówna, sygn. 82/449; E. Piasecka-Zeylandowa, sygn. 15/K/4; 103a/P/54; 15A/1;

⁷⁷ Iwona Chmura-Rutkowska, Edyta Głowacka-Sobiech, *Wyzwania i potrzeby osób prowadzących edukację szkolną w Polsce w zakresie historii kobiet. Raport z badań*, (Poznań: Muzeum Historii Kobiet, 2024), <https://historiakobiet.org/badania/> [dostęp: 15.06.2025].

⁷⁸ Elżbieta Pakszys, Danuta Sobczyńska, „Przedmowa”, w: eadem (red.), *Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś. Humanistyka i płeć*, t. 2, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997), 12.

M. Stefanowska, sygn. 15A/1; J. Marszewska-Ziemiecka, sygn. 15A/1; M. Frankowska, sygn. 469/2; 638/456; 103b/639; M. Czekańska, sygn. 509/165; 103c/324; 158/20/5; L. Seipelt, sygn. 881/82).

Archiwum Uniwersytetu Libre w Brukseli.

Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego (Materiały L. Seipelt, sygn. 1514).

Archiwum Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu (Materiały H. Gajewskiej, sygn. DWLI 1/180a; A. Gruszeckiej, sygn. 1/124, E. Piaseckiej-Zeylandowej sygn. 1/153/4; 5/531, E. Stołyhwo, sygn. 1/148).

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego (Materiały E. Stołyhwovej, sygn. RP 2536).

Biblioteka Narodowa.

Biblioteka Główna Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (Zbiory Specjalne, Dział Ikonografii).

Cyfrowa Biblioteka Polona.

Cyfrowe Repozytorium Lokalne Poznań CYRYL.

Muzeum Uniwersytetu Medycznego im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu (Materiały H. Gajewskiej).

Narodowe Archiwum Cyfrowe.

Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (materiały L. Dobrzyńskiej-Rybickiej).

Źródła drukowane

Budzińska-Tylicka, Justyna (red.). *Pamiętnik Zjazdu Kobiet Polskich w Warszawie w roku 1917*, (Warszawa: Składnica Główna, 1918).

Dobrzyńska-Rybicka, Ludwika. *Wybory powszechne w świetle psychologii społecznej i etyki*, (Poznań–Warszawa–Wilno–Lublin: Nakład Księgarni Św. Wojciecha, 1925).

Dobrzyńska-Rybicka, Ludwika. Witkowska, Helena. *Obywatelstwo jako podstawa życia zbiorowego w odrodzonej Polsce*, (Poznań: Wojewódzki Instytut Wydawniczy, 1932).

Górnicka-Boratyńska, Aneta. „Wywołać z milczenia”, w: Aneta Górnicka-Boratyńska (red.), *Chcemy całego życia. Antologia polskich tekstów feministycznych z lat 1870–1939*, (Warszawa: Wyd. Res Publica, 1999).

Hulewicz, Jan. *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939).

- Mackiewicz-Wojciechowska, Janina. *Uniwersytet „Latający”. Karta z dziejów tajnej pracy oświatowej*, (Warszawa: Odbitka z wydawnictwa „Zagadnienia Pracy Kulturalnej”, 1933).
- Pachucka, Romana. *Pamiętniki 1886–1914*, (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958).
- Walewska, Cecylia. *Kobieta polska w nauce*, (Warszawa: Skład Głównej Księgarni Wojskowej, 1922).
- Walewska, Cecylia. *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, (Warszawa: Kobieta Współczesna, 1930), <https://fbc.pionier.net.pl/details/nnsVv2d>.

Opracowania

- Abram, Monika. „Aktywizacja polityczna kobiet polskich na przełomie XIX i XX wieku”, w: Elżbieta Pakszys, Włodzimierz Heller (red.), *Publiczna przestrzeń kobiet. Obrazy dawne i nowe*, (Poznań: Wydawnictwo UAM, 1999).
- Beauvoir, Simone de. *Druga płeć*, przeł. Gabriela Mycielska, Maria Leśniewska, (Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca, 2009).
- Bourdieu, Pierre. *Męska dominacja*, przeł. Lucyna Kopciwicz, (Warszawa: Oficyna Naukowa, 2004).
- Bourdieu, Pierre. Passeron, Jean-Claude. *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, przeł. Elżbieta Neyman, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990).
- Chmura-Rutkowska, Iwona. *Gdzie się podziały wszystkie wynalazczynie? Scenariusz zajęć dotyczący wspierania równości płci w szkołach, poszerzający listę postaci historycznych w programie szkolnym o wynalazczynie i ich odkrycia*, Program „Równe/Różne. Wspieranie równości płci w szkołach”, (Warszawa: Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2020), <https://szkolatolerancji.ceo.org.pl/rowno-rozne/materialy/gdzie-sie-podzialy-wszystkie-wynalazczynie>.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. „Stefanowska Michalina”, w: Zbigniew Pilarczyk (red.), *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2019), 674–680.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Herstorie”, w: Monika Herk, Anna Mieszala (red.), *Herstorie/2021 w instytucji kultury*, (Poznań: Poznańskie Centrum Dziedzictwa, 2022), 12–25, https://pcd.poznan.pl/article/378?fbclid=IwAR0ZE4ILuX7W2e56chaxyjrU6SG8yOze1A_0U7ra-UrBlsd4EwJ-gwQBpe1E.

- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Herstoria Uniwersytetu Poznańskiego”, *Życie Uniwersyteckie*, nr 5 (309), 2019, 12–13.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Jest nadzieja. Ramy i realia edukacji równościowej i antydyskryminacyjnej na przykładzie problemu historii kobiet”, *Sensus Historiae*, nr 2, t. 57, 2024, 25–60.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Mądrość, odwaga i entuzjazm. Pierwsze uczone Uniwersytetu Poznańskiego (1919–1939)”, *Życie Uniwersyteckie*, nr 11 (302), 2018, 20–21.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Naukowczynie. Wystawa, jakiej nie było”, *Życie Uniwersyteckie*, nr 3, 2022, 26–27.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Pierwsze uczone i badaczki Uniwersytetu Poznańskiego w okresie międzywojennym”, *Przegląd Wielkopolski*, nr 1 (123), 2019, 60–63.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Praktyki pamięci i strategie upamiętniania pierwszych naukowiec Uniwersytetu w Poznaniu”, w: Iwona Dadej, Agnieszka Kaczmarska, Dobrochna Kałwa, Anna Nowakowska-Wierzchoś (red.), *Historię swą piszcie same. Polityka, historiografia i muzealne narracje z perspektywy kobiet*, (Warszawa: Instytut Historii PAN i Muzeum J. Piłsudskiego w Sulejówku, 2023), 330–351.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. „Wydobyta z nieistnienia?”, *Życie Uniwersyteckie*, nr 5, 2024, 28–29.
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. *Wyzwania i potrzeby osób prowadzących edukację szkolną w Polsce w zakresie historii kobiet. Raport z badań*, (Poznań: Muzeum Historii Kobiet, 2024), <https://historiakobiet.org/badania/>
- Chmura-Rutkowska, Iwona. Głowacka-Sobiech, Edyta. Skórzyńska, Izabela. *Niegodne historii? O nieobecności i stereotypowych wizerunkach kobiet w świetle podręcznikowej narracji historycznej w gimnazjum*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015).
- Czajacka, Bogusława. *Z domu w szeroki świat. Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 1990).
- Czerepaniak-Walczak, Maria. *Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka*, (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006).
- Dadej, Iwona. *Habilitacja – bariera czy kariera? Porządek płci w pol-*

- skiej kulturze akademickiej pierwszej połowy XX wieku, (Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton, 2022).
- Domańska, Ewa. „Zwroty badawcze w historii i w innych naukach humanistycznych”, w: Ewa Domańska, Jan Pomorski, *Wprowadzenie do metodologii historii*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022).
- Duda, Maciej. *Emancypanci i emancypatorzy. Mężczyźni wspierający emancypację Polek w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017).
- Duda, Maciej. *Głosy sojuszników spraw kobiet. Pisma mężczyzn wspierających emancypację Polek w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2020).
- Głowacka-Sobiech, Edyta. „Knapowska Wisława prof. dr hab. – historyk, pedagog”, w: Zbigniew Pilarczyk (red.), *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919–2019*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019), 269–277.
- Głowacka-Sobiech, Edyta. „Zapomniane uczone Uniwersytetu Poznańskiego. Doc. dr hab. Wisława Knapowska – nauczycielka i historyczka (7.06.1889–8.05.1956)”, *Studia Edukacyjne*, nr 50, 2018, 151–158.
- Głowacka-Sobiech, Edyta. „Prof. dr hab. Mieczysława Sabina Ruxerówna (10.10.1891 – 5.04.1957). W 100. rocznicę obrony doktoratu, 65. rocznicę śmierci i w 50. rocznicę wydania «Naszyjnika greckiego w okresie hellenistycznym i greckim»”, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, nr 58, 2022, 209–217.
- Głowacka-Sobiech, Edyta. Chmura-Rutkowska, Iwona. „Kwestia praw i edukacji kobiet w tekstach Jana Hulewicza”, *Roczniki Pedagogiczne*, t. 14 (50), nr 1, 2022, 41–56.
- Górnicka-Boratyńska, Aneta. *Stańmy się sobą. Cztery projekty emancypacji (1863–1939)*, (Izabelin: Świat Literacki, 2001).
- Hill, Catherine. Corbett, Christianne. St. Rose, Andresse. *Why So Few? Women in Science, Technology, Engineering, and Mathematics*, (Washington: AAUW, 2010).
- „Jak się robi emancypację. Wywiad z autorkami wystawy *Naukowczynie*”, *kultura.poznan.pl*, <https://kultura.poznan.pl/mim/kultura/news/wystawy,c,5/jak-sie-robi-emancypacje,175150.html>.
- Kałwa, Dobrochna. *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dy-*

- lematy środowisk kobiecych*, (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2001).
- Kałwa, Dobrochna. „Model kobiety aktywnej zawodowo w Polsce międzywojennej”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i praca*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000).
- Kolbuszewska, Jolanta. „Kobiety w akademii. Droga do samodzielności naukowej polskich historyczek w XX stuleciu”, w: Izabela Desperak, Inga Kuźma (red.), *Kobiety niepokorne. Reformatorki – buntowniczkini – rewolucjonistki. Herstorie*, (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2017).
- Kolbuszewska, Jolanta. „Wskrzeszenie państwa polskiego a równouprawnienie kobiet w nauce”, *Sensus Historiae*, t. 30/1, 2018, 119–134.
- Kondracka, Mariola. „Kobiety na uniwersytetach”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000).
- Kraft, Claudia. „Równość i nierówności w II Rzeczypospolitej. Prawo małżeńskie w dyskursie publicznym na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i małżeństwo*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2004).
- Kras, Janina. *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972).
- Kubczak, Jerzy. „Pamięci Mieczysławy Ruxer”, *Z Otchłani Wieków*, t. 4, 1957, 177–180.
- Lakoff, George. Johnson, Mark. *Metafory w naszym życiu*, przeł. Tomasz P. Krzeszowski, (Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2010).
- Mania, Elżbieta. „Kobiety w powojennej historii Uniwersytetu Poznańskiego”, *Kronika Miasta Poznania. Poznanianki*, nr 1, 2011, 240–241.
- Maria Skłodowska-Curie. *Doctor Honoris Causa Universitatis Studiorum Mickiewiczanae Posnaniensis*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2023).
- Mazurczak, Dorota. „Kobiety na Uniwersytecie Poznańskim w okresie międzywojennym”, w: Przemysław Hauser, Tomasz Jasiński, Jerzy Topolski (red.), *Alma Mater Posnaniensis. W 80. rocznicę utworzenia Uniwersytetu w Poznaniu*, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999).

- Nussbaum Craven, Martha. *W trosce o człowieczeństwo. Klasyczna obrona reformy kształcenia ogólnego*, przeł. Astrid Męczkowska, (Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2008).
- Pakszys, Elżbieta. Sobczyńska, Danuta. „Przedmowa”, w: Elżbieta Pakszys, Danuta Sobczyńska (red.), *Kobiety w poznaniu naukowym wczoraj i dziś. Humanistyka i płeć*, t. 2, (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1997).
- Parzynowska, Małgorzata. „Drogi Polek na wyższe uczelnie”, *Zadra*, nr 3–4, 2015, 19–23.
- Perkowska, Urszula. *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1894–1939*, (Kraków: Wydawnictwo Secesja, 1994).
- Perrot, Michelle. *Mon histoire des femmes*, (Paris: Seuil France Culture, 2006).
- Pietrzak, Michał. „Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000).
- Pomorski, Jan. „Paradygmatyczna struktura historiografii”, w: Ewa Domańska, Jan Pomorski (red.), *Wprowadzenie do metodologii historii*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022).
- Renz, Regina. „Praca zawodowa i pozycja społeczna kobiety w środowisku inteligencji prowincjonalnej w latach międzywojennych (na przykładzie Kielecczyzny)”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i praca*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000).
- Reszke, Irena. *Prestiż społeczny a płeć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*, (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984).
- Schrammowa, Halina. Dowżenko, Anatol. „Doc. Dr Anna Gruszcza. Wspomnienie pośmiertne”, *Psychiatria Polska*, 1 (3), 1967, 389–391.
- Sokół, Zofia. „Walka kobiet o wstęp na uniwersytety w Polsce”, *Pełnym Głosem*, nr 3, 1995, 81–91.
- Solarska, Maria. „Krytyczny wymiar poznania historycznego”, w: Ewa Domańska, Jan Pomorski (red.), *Wprowadzenie do metodologii historii*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2022).
- Swaby, Rachel. *Upór i przekora. 52 kobiety, które odmieniły naukę i świat*, przeł. Krzysztof Kurek, (Warszawa: Wydawnictwo Agora, 2017).

- Szwarc, Andrzej. „Kobiety u wiedzy”, *Uniwersytety. 700 lat sporów. Niezbędnik Inteligenta. Wydanie Specjalne Polityki*, nr 4, 2014, 60–63.
- Tylińska, Ewelina. „Drogi do kariery akademickiej kobiet na ziemiach polskich na przełomie XIX i XX wieku”, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, nr 3–4, 2003, 155–162.
- Walczevska, Sławomira. *Damy, rycerze i feministki. Kobiety dyskursu emancypacyjnego w Polsce*, (Kraków: Wydawnictwo eFKA, 2000).
- Żarnowska, Anna. „Praca zarobkowa kobiet i ich aspiracje zawodowe w środowisku robotniczym i inteligenckim na przełomie XIX i XX wieku”, w: Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc (red.), *Kobiety i praca*, (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Wydawnictwo DiG, 2000).
- Żarnowski, Janusz. *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–39*, (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964).

Akty prawne

- Dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa z dnia 28 listopada 1918 r. o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego, Dz. P. P. z 1918 r. Nr 18.
- Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich, Dz. U. z 1920 r. Nr 72, poz. 494.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 1920 r. Nr 44, poz. 267.